

KÖZÖS NYELVI GONDJAINK

JUNG KÁROLY

Kevés gondolkodó ember van már, aki nem tudja, hogy a nyelv, tehát az emberi kommunikáció eszköze, korántsem megállapodott, lezárt fenomén; egyre többen tudják viszont, hogy a nyelv Saussure által megkülönböztetett részei közül kettő állandó harcban áll egymással. A mindennapok nyelvhasználatában létrejövő nyelvi jelenségek (akár elfogadhatók, akár a nyelvművelők által visszautasítottak) visszahatnak a nyelv közösségileg feltételezett és birtokolt egészére, s arra törekszenek, hogy a nyelvi tények szintjére emelkedjenek. A nyelvezet parole jelenségei tehát nem nyugvó hadviselő félként állandóan ostromolják a nyelvet, s hogy nem is eredménytelenül, arra elég bizonyítékot lehetne felsorolni a diakron nyelvészetből éppúgy, mint a szinkrón nyelvből. Az élő nyelvhasználat erjesztő hatása a helyesírás normarendszerében is megmutatkozik, az élő nyelvhasználatához viszonyított ortográfia ugyanis eredendő konzervatív volta következtében rögzíteni szándékozik egy adott pillanatban érvényes nyelvi állapotot — a nyelv viszont, alapvető meghatározója szerint, dinamikus jelrendszer, tehát rögzíthetetlen. A nyelvhasználat és a nyelvművelés nagy paradoxonához jutottunk el ezzel a szembeállítással; olyan paradoxon ez, amely nem egy esetben okoz fejtörést a nyelv használójának és a szakembernek egyaránt. Az élő nyelv túlhaladja a helyesírást, egyes nyelvi jelenségek a mindennapi használatban a nyelvi tények szintjére kerülnek, s mivel a helyesírás — régebben rögzített volta következtében — nem számolhatott velük, ily módon nem is veszi számba őket. Ebből aztán számos bonyodalom, félreértés származhat, miként származott is nemrégiben a *Magyar Szó* Közös íróasztalunk rovatának hasábjain. Nem áll szándékunkban ismertetni az ott lezajlott vitát, mind-

össze arra kívánunk utalni, hogy a nyelvművelés kérdései a nemzetiségi nyelvhasználat kereteiben még hatványozottabban kerülnek előtérbe; a nemzetiségi nyelvhasználat ugyanis közismert problémái mellett (nyelvi inreferencia, amely a fonetikai bázis, a lexika és a szintaxis számos területén igényli a felelősségteljes és hozzáértő nyelvápoló és -művelő munkát) számos olyant is fölvet, amely a nem nemzetiségi nyelvhasználók esetében nem merül fel releváns kérdésként. A nemzetiségi nyelvhasználat nem egy olyan nyelvi jelenséget avat nyelvi tényé, amely az adott nyelvet beszélők többsége előtt ismeretlen, tehát az érvényes és közhasználatú kézi- és segédkönyvek, tanácsadók, szótárak nem tartalmazzák. S ha a nyelv használói ilyen esetben fogódzót keresnek, sok esetben nem találnak. S ha találnak, akkor azt az adott nemzetiségi nyelvhasználat cáfolja, miként az a *Magyar Szó* hasábjain lezajlott vitából is kitűnt. A tekintélyes szótárakra sem lehet minden esetben hagyatkozni, hisz tudjuk, hogy minden szótár, minden lexikon, minden enciklopédia már nyomdába adása pillanatában elavult.

S ha mindez így igaz, akkor voltaképpen melyek azok a szempontok, amelyek lehetővé teszik az eligazodást az élő nyelvhasználat és a helyesírás, valamint a nyelvtan rögzített szabályai között? S ha a nyelv — miként az közismert — nem a köznapi logikát követi minden esetben, lehetséges-e az új jelenségek megítélése éppen a köznapi logika alapján, vagyis érvényességük és elfogadható voltuk ilyen szempont szerinti elbírálása?

Ilyen és ehhez hasonló számos problémát kell szemügyre vennie a nyelvművelőnek, aki éppen arra a nem éppen hálás feladatra vállalkozik, hogy az élő nyelv jelenségeit az adott nyelv tényeivel összehasonlítgatva ítélkezzen helyes vagy helytelen voltukról. A magyar nyelvművelés közös nyelvi gondjainkat helyezi előtérbe, akár nemzetiségi nyelvterületen folyik, akár Magyarországon.

E kissé hosszúra nyúlt bevezetőféle tulajdonképpen egy ismertető könyvhöz szeretne kedvet teremteni, egy olyan könyvhöz, amely hasonló gondokat tesz terítékre, s lévén, hogy a nemzetiségi nyelvművelés gondjairól, mindennapi gyakorlatáról számol be, számunkra is sok tanulságot és megszívlelendő tudnivalót tartalmaz.

Cs. Gyimesi Éva könyve, amelyet *Mindennapi nyelvünk* címmel adott ki a bukaresti Kriterion Könyvkiadó, több fejezetben nyújt válogatást a szerző nyelvművelő írásaiból; példáira, gondjaira azért is oda kell figyelniük, emrt jugoszláviai magyar nyelvművelő kézi-

könyv nyolc évvel ezelőtt jelent meg legutóbb. Ily módon tulajdonképpen arra figyelmeztet, hogy nálunk is igen jó lenne nagy példányszámban kiadni egy válogatást, amely a mindennapi nyelvművelés legfontosabb tudnivalóit és példaanyagát fogná egybe — mindenkihez szólóan.

A könyv elején olvasható ajánlás világosan közli a szerző szándékát: nyelvészeti kisjegyzetek és nyelvhasználattal foglalkozó publicisztikai írások gyűjteményével kíván közérthetően szólni az olvasóhoz, „a személyes vallomás hitelével”. A nyitófejezet (Az ember vallomása) általánosabb, átfogóbb jellegű obszervációkat tartalmaz; olyanokat, amelyek a nyelvet mint az identitás hordozóját érintik, s amelyek az írott nyelvben és a köznyelv használatában megnyilvánuló trendvonalakat veszik szemügyre. Olyan megfigyelések ezek, amelyek nemcsak a romániai magyar nyelvhasználatot érintik, hanem a magyar nyelv egészét is, tehát érvényesek a jugoszláviai magyar nyelvhasználatra is. Itt elsősorban a beszéd elszemélytelenedésének, elszürkülésének kérdését tárgyaló dolgozatokra gondolunk, amelyeknek megállapításai a mi nyelvhasználatunkra is érvényesek. Az egyéni jelleg nélküli, uniformizált nyelv, szürke, személytelen nyelvhasználat századunkra jellemző társadalmi folyamat — de a személytelenné váló magyar nyelv nemcsak ezzel magyarázható. A mi nyelvhasználatunkban elsősorban a nyelvi kölcsönhatás következménye, valamint a sajtó egyre szürkébb, érdektelenebb értekezleti beszámolóinak személytelen nyelvéből való. Kossa János hosszú éveket átfogó három nyelvművelő könyve példák tömegét tartalmazza a föntieket bizonyítandó. Amikor tehát a nyelvi elszemélytelenedés naponta hallható és látható példáival szembesülünk, tudnunk kell, hogy a nemzetiségi nyelvhasználatban ez nem tudható be minden esetben az olyan sokat hangoztatott világmértű elidegenedésnek és elszemélytelenedésnek, hanem sokkal inkább a nyelvi kölcsönhatásnak: a magyar nyelv jellemzők sorával különbözik az indoeurópai nyelvektől, s a személytelen alakok vizsgálatánál sok esetben éppen a másik nyelv ismerete segít. Segít a személytelen ragozási formák és mondatszerkezetek eredetének megállapításában — de nem menti a szürke, idegen alakokat. Kossa János nyelvművelő cikkeinek sorában mutatta ki ezt a nyelvi jelenséget a jugoszláviai magyar nyelvhasználatban, példaanyagát gyakran a testvérmondások összevetésében találva meg. Nyelvünk szólásai, szóláshasonlatai és közmondásai híven őrzik a személytelennek

ellentmondó alakokat; azonos vagy rokon mondások összevetése alkalmával idiómánknak ez a jellegzetessége élesen szembeötlő.

Cs. Gyimesi Éva könyvének további cikkei ugyancsak az azonos vagy hasonló problémák sokaságát villantják föl. Különösen elgondolkodtató a „hogyvagyizmusról” írt cikke, amely a társalgási nyelv elkoptatott sablonainak, kliséinek, kaptafáinak egyre inkább elburjánzó jelenlétét teszi bonckés alá. E sablonok valóban természetlytelenedést mutató korunk nyelvi lecsapódásai, ahogy a tárgyalt könyv szerzője mondja: „Tulajdonképpen nyelvi szerepjátszás, amelyben a személyiség elvész, s csak a színtelen, kopott jelmez marad.”

A könyv címadó fejezete — Mindennapi nyelvünk — nyelvművelő cikkek sorozata, amelyek az írott és beszélt nyelv számos gyakorlati kérdését tárgyalják. Az itt érintett kérdések egy része azonos a közkézen forgó nyelvművelő segédkönyvekben szemügyre vett kérdésekkel, de vannak köztük olyanok is, amelyek a nemzetiségi nyelvhasználat sajátos problémáit érintik, valamint a Romániában beszélt magyar nyelvváltozat regionális meghatározottságából eredő jelenségeket. A magyar nyelv egészét érintő nyelvművelő teendők mellett a jugoszláviai magyar nyelvhasználat szempontjából éppen ezek a vonatkozások bírnak nagyobb jelentőséggel, hisz a nálunk folyó nyelvművelés is éppen ilyen sajátos problémákkal szembesül. A nemzetiségi nyelvművelés feladatai ugyanis — mutatis mutandis — azonosak; azonosak abban is, hogy nálunk is, s a Cs. Gyimesi Éva által tárgyalt környezetben is, egy más természetű és szerkezetű — ugyancsak indoeurópai — többségi nyelv párhuzamos használatát folytán érvényesülnek nyelvünkben az idegen hatások.

Ilyen tekintetben különösen a tükörfordításról szóló cikk tanulságos olvasmány — és példatár. A romániai magyar nyelvhasználat ilyen természetű gondjaival ismerkedve ugyancsak a magunk hasonló gondolatait jutnak eszünkbe. A saját nyelvhasználatunkból is sorolhatnók a példákat, hisz — főként tömegkommunikációs eszközeink nyelvében — számos tükörfordításból eredő nyelvi tévedés kínálja magát. Cs. Gyimesi Éva romániai magyar nyelvhasználatból merített példái ékes bizonyítékai annak, hogy a többség nyelvének ismerete nélkül az ott élő magyarul beszélők nyelvi sajátosságainak legtöbbször a nem ott élők nem értik, vagy nem tudják megmagyarázni. A kétnyelvűség által meghatározott közegben — akár fölületesség, akár nemtörődomség, akár pedig nyelvi vagy nyelvisme-

reti igénytelenség folytán — a nemzetiségi nyelvet beszélők idegen szóösszetételeket, nyelvtani szerkezeteket, szórendet vesznek át tükörfordítás által, sok esetben nem is sejtve, hogy a magyar nyelvhasználat az adott tudattartalmat egészen másként, saját idiómájának struktúrája, hagyományai szerint fejezi ki. S mindezt gyanútlanul teszik, fordítás és átültetés közben megfeledkezvén a célnyelv — esetünkben az anyanyelv — belső logikájáról, kifejezőeszkincseről, sajátos fordulatairól. A nemzetiségi nyelvművelés fontos feladatai közé tartozik, hogy a szükségtelen és indokolatlan — a nyelv szerkezetének ellentmondó — megoldások kerülését tudatosítsa, és rámutasson a nyelvhelyesség szempontjából elfogadható változatokra. Gondolatmenetünkhöz alkalmasnak mutatkozik a tárgyalt könyv szerzőjének gondolatát is idéznünk, hisz a valóságunkban, mindennapi életünkben kialakuló új fogalmak nyelvi tudomásulvételében sok esetben nem áll módunkban a többi magyar nyelvterület tapasztalatát fölhasználnunk. Ilyenkor a többség nyelvét is figyelembe véve, esetenként fordítással alkotjuk meg az új szavakat, szerkezeteket: „Mindez persze nem jelenti azt, hogy a nyelvünkben meghonosodott összes tükörfordításokat hibáztatjuk, hisz akkor nagyon sok nélkülözhetetlen szavunk, kifejezésünk használatát kellene kifogásolnunk.” Nagyon jól tudjuk, hogy a nyelvhasználat — számtalanszor éppen a nyelvművelők kombattáns érvei ellenében — „szentesít” nem egy olyan nyelvi jelenséget, amely nyelvhelyességi szempontból nem alkalmas arra, hogy nyelvi tényé avatasson. Nyelvi tényé persze csak az általános és hosszabb ideig tartó használat avatja a nyelvi jelenségeket. A nemzetiségi nyelvhasználat szinte melegágya a gyakran fölbukkanó nyelvi jelenségeknek, amelyek — elterjedt használat esetén — eljuthatnak a nyelvi tények szintjére. Óriási felelősség terheli tehát a nemzetiségi nyelvű tömegkommunikációs eszközök nyelvi lektorait, hiszen éppen az ő tudatosító munkájuk, felelősségteljes szövegkezelésük állhatja útját a szükségtelen, magyartalan nyelvi szerkezetek, szóösszetételek elterjedésének. A hírközlő eszközök nagyon sokat tehetnek a nyelvi egységesülés megvalósulása felé vezető korántsem zökkenőmentes úton, de sokat ronthatnak is. A rádió és a tévé nyelve ugyanis hosszú századokig kompakt, hagyományörző nyelvi közösségek szókincsét, fonetikai bázisát képes átformálni — a köznyelvet pallérozók nagy örömeire és a nyelvjáráskutatók bánatára. Ez figyelhető meg például a szlavóniai szigetmagyarság nyelvében, amelynek el-

tűnő zamatait már valószínűleg csak az idősebb nemzedékek fogják megőrizni meg Penavin Olga tájszótára. S hogy e kompakt nyelvi közösségek milyen köznyelvi szintre fogják fölcserélni hosszú századokon át ápolt archaikus nyelvüket, az nem kis mértékben a magyar köznyelv nálunk beszélt változatától is függ. Szeretnők hinni, hogy a nyelvművelést ezek a kérdések a továbbiakban is foglalkoztatni fogják.

A romániai magyar nyelvváltozatot érintő nyelvművelő könyvről lévén szó — s a romániai magyar irodalom kiemelkedő alkotásai-ban megmutatkozó nyelvi gazdagság ismeretében —, abban reménykedtünk, hogy az igeidők gazdag szövetének *köznyelvi* használatával kapcsolatban olvashatunk majd bátorító helyzetjelentést. Cs. Gyimesi Éva egyik nyelvművelő cikke azonban arról győz meg bennünket, hogy köznyelvi szinten nemcsak nálunk kell lezártnak tekintenünk a magyar igeragozás állandó szürkülését, szegényedését: „Naivság lenne azt hinni, hogy valaki bármit is tehet a nyelvünkben egykor használatos, de időközben elavult igeidők 'visszaállítására' érdekében; legfeljebb fölfrissíthetjük őket a mai nyelvközösség emlékezetében, hogy régi korok irodalmának nyelvi ízeit könnyebben befogadhassa, élvezhesse.” A szerző tehát befejezettnek látja a kikopó, szürkülő igeidők megmentéséért folyó harcot, helyette így véli megoldhatónak a szegényes igeidőkészletből adódó problémát: „Ami az idősíkok változásainak nagyobb szövegösszefüggésben való jelölését illeti, arra nagyon sok lehetőségünk van a mai nyelvben — igeekötők, módosítószók, időhatározószók —, amelyek pótolni képesek a kiveszett igeidőket.” Mindenesetre jó lenne remélni, hogy a nyelv rejtettebb zamatai iránt fogékony íróink mégsem vallják teljes egészében ezt az álláspontot.

A kötetet a *Nyelv és irodalom* című fejezet zárja, amelyben a szerző irodalmi alkotások nyelvi vonatkozásait tárgyalja. Ezek közül különösen ajánlható a jugoszláviai magyar szakos pedagógusok figyelmébe a *Tudunk-e „költészetül”?* című hosszabb elemzés, amely József Attila és Áprily Lajos életének és költészetének reflektálódását kíséri figyelemmel iskolai dolgozatok tükrében.

Az elemzés példaanyagának olvasása közben először megdöbben az ember. Aztán elszomorodik. Elszomorodik, mert az az érzése, hogy valószínűleg nálunk sem lenne megnyugtatóbb az eredmény, ha valaki arra vállalkoznék, hogy általános iskolásaink és középiskolásaink magyar irodalmi dolgozatait olvasgassa. Cs. Gyimesi Éva

tanulmányából a költészet — s általában az irodalom — társadalmi, közösségi és mozgalmi vonatkozásainak beteges, a vízfejűségig dagadó túlhangsúlyozása és „elemzése” már-már azt hiteti el a gyanútlan olvasóval, hogy a költők kizárólag azért születtek, hogy zászlót lobogtatva rohanjanak a macskakövekből emelt torlaszokra, s hogy ajkukon csörömpöljön a szó. Az a gyanúnk, hogy az ilyenfajta „elemzésekért”, sem poétikai, sem pedig nyelvi szempontból, egyáltalán nem a költészet a felelős; nem József Attila versei a felelősek azért, hogy a szó inkább a diákgyerekek ajkán csörömpöl, de oly kétségbeejtően, hogy ez már nemcsak a nyelvészeket ejtethi kétségbe, hanem az irodalom értőit is.

De hát miért nem tudnak a gyerekek „költészetül”? Föltehetően azért, mert azok sem tudnak kielégítően, akiknek erre meg kellene őket tanítaniuk. Az irodalom és a művészet társadalmi funkciójának meg nem értése, átgondolatlansága kínálja tehát a bizonyítékait ezekben a dolgozatokban, s egyben arra is utal, hogy a pedagógusoknak sok akadályt kell még leküzdeniük a komplex elemzés felé vezető úton. Mert az alkotás — a vers is! — összetett jelentéshálózat, s esztétikumának megközelítése, kibontása mégsem lehet azonos a gyerekek dolgozatában olvasható igen-igen szerény megállapításokkal. Felmerül az ilyen „elemzések” olvastán az emberben, hogy az oktatásunkban érvényesülő társadalmiság-igény az iskolai gyakorlatban nem úgy valósul-e majd meg, hogy a költőket zászlót lobogtató lázadóvá, az osztályellenséget habzó szájjal szapuló versfaragóvá redukálja? Jó lenne hinni, hogy Cs. Gyimesi Éva könyvében található elrettentő példák olvastán felmerülő sötét gyanú csak gyanú marad. Annál is inkább, mert például József Attila költészete — mint azt tudjuk — nem áll meg az ilyen „elemezhetőségnél”. Figyelmébe ajánljuk tehát ezt az igen aktuális elemzést minden szakosnak, aki mindennapi oktatói-nevelői munkája során költészet-elemzést is tanít. Elrettentő példaként — és okulásul. S ugyancsak figyelmébe ajánljuk — az érintett probléma kapcsán — minden szakos pedagógusnak a *Híd* januári számában megjelent írókongresszusi felszólalást Petar Džadžić tollából.

Cs. Gyimesi Éva könyve — miként az a főtebb elmondottakból talán kiolvasható —, több szempontból is gondolatébresztő kiadvány. Mindennapi nyelvünket elemezve sok sajátos problémát vet föl, egy-két kivétellel olyant, ami a jugoszláviai magyar nyelvhasználat szempontjából is releváns. S óhatatlanul fölmerül bennünk —

az ismertetőnkben egyébként már érintett — kérdés is, hogy miért oly ritkák nálunk a nyelvműveléssel foglalkozó könyvek. Ha nincs szerző, aki maga lenne képes önálló kötetet letenni a kiadó asztalára, akkor elképzelhető lenne egy válogatás a már több mint öt éve megjelenő Nyelvművelő mellékletből. Valószínű, hogy kikerekedhetne egy kötet, amely mindennapi nyelvünk és nyelvhasználatunk számos kérdésében eligazító választ adna. Szakmai felelősséggel, ahogy azt Ágoston Mihály írta egyik nyelvhasználati kérdést megvilágosító cikke végén. Mert igaz, hogy jól használható a Nyelvművelő is, de azt mindenki tudja, hogy a mindennapi nyelvhasználat gyakorlatában — újságírásban, oktatásban, irodai munkában stb. — mégis a bevált könyvforma a használhatóbb, mint a sárguló, foszló, kezelhetetlen újságlap.